УДК 37.015.3

Андрій Литвин,
Ольга Мацейко

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ "ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ"

Постійні зміни у змісті й характері людської діяльності, спричинені суспільними трансформаціями, потребують безперервного оновлення змісту навчання, а також всебічної модернізації, вдосконалення форм і методів підготовки наступних поколінь. Саме на цьому, як правило, зосереджені зусилля освітян-практиків і науковців, які досліджують різні галузі педагогіки, вікової та педагогічної психології. Водночас поки що не сформоване чітке усвідомлення: чому, що і яким чином треба змінювати в освіті. Недосконале визначення шляхів реформування та модернізації освіти пов'язане, на думку В. Кременя, з неповним розумінням сутності сучасних цивілізаційних змін і нових вимог, які вони ставлять перед суспільством, людською життєдіяльністю та неспроможністю внаслідок цього спрогнозувати тенденції розбудови освіти в контексті підготовки людини до потреб XXI ст. [22, с. 3]. Потреби нагального вдосконалення й осучаснення освітніх систем спонукають до певного перегляду, переосмислення науково-методологічних засад теорії педагогіки та філософії освіти. Класичних уявлень для вирішення актуальних освітніх завдань сьогодні недостатньо. Головне з них – оптимізація навчання та професійної підготовки – може бути розв'язане лише на основі цілеспрямованого педагогічного пошуку [37, с. 343-344].

Реалізація освітніх інновацій, спрямованих на підвищення продуктивності навчально-виховного процесу, передусім ставить завдання прискіпливого аналізу, усвідомлення та осмислення причин, від яких залежать ефективність, успішність і якість освіти та визначення на цій основі певних умов (обставин), за яких їх упровадження стає можливим і доцільним. Діяльність педагогічної системи спрямована на досягнення цілей, поставлених суспільством; як і кожна система, вона характеризується рівнем досягнутих результатів. Однак ефективне функціонування педагогічної системи можливе лише при відповідних соціально-педагогічних обставин [33, с. 506].

На перебіг і результати дидактичного процесу діє значна кількість причин, а наукової теорії, яка дозволяла б об'єктивно аналізувати вплив на навчання усіх цих причин, поки немає [37, с. 334]. Зрозуміло, що різного роду чинники й обставини можуть як прискорювати реалізацію та розвиток педагогічних явищ, процесів, систем, так і гальмувати їх [21, с. 97]. Деякі з

© Андрій Литвин, Ольга Мацейко, 2013

умов достатньо усвідомити й урахувати, інші можна змінити та скоригувати. "Якщо ситуація явно несприятлива або відсутні необхідні (визначальні, обов'язкові) умови, слід утриматися від розгортання дослідно-пошукової роботи та попрацювати над створенням хоча б прийнятних умов", зазначають В. Загвязинський і Р. Атаханов [15, с. 37].

Поняття "педагогічні умови" стосується різних аспектів усіх складових процесу навчання, виховання і розвитку: цілей, змісту, принципів, методів, форм, засобів тощо. Воно може вживатися стосовно цілісного навчально-виховного процесу при характеристиці педагогічної системи або окремих її сторін чи елементів. Як правило, під педагогічними умовами розуміють такі, що спеціально створюються в освітньому процесі з метою підвищення його ефективності або реалізації певних інновацій.

Проблема трактуваннях терміна "педагогічні умови" розглянута у працях В. Андрєєва, Ю. Бабанського, В. Белікова, В. Беркова, А. Вербицького, О. Галкіної, М. Данилова, С. Диніної, А. Дьоміна, В. Загвязинського, М. Звєрєвої, І. Зязюна, Н. Іполітової, Н. Кузьміної, Б. Купріянова, Н. Михайлової, А. Найна, І. Підласого, О. Пєхоти, С. Рубінштейна, В. Сластьоніна, Н. Стерхової, І. Фролова, А. Хуторського, Н. Яковлевої та інших (переважно російських) дослідників. Водночас аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що різні аспекти поняття "умови" не розкриті повною мірою ні в педагогічних словниках, довідниках та енциклопедіях, ні в підручниках і навчальних посібниках, хоч цей термін давно й активно вживається у психолого-педагогічній літературі, наукових публікаціях і дисертаційних роботах, а нині зустрічається в більшості науково-педагогічних розробок. Через те, користуючись цим поняттям, як науковці, так і практики дотримуються різних, часом суттєво розбіжних позицій.

Зважаючи на практичну значущість, спрямованість на вдосконалення функціонування педагогічних систем, підвищення ефективності освітнього процесу, поняття "умови" (переважно педагогічні й організаційно-педагогічні) нині є одним із найпоширеніших у дисертаційних дослідженнях. При цьому межі досліджуваного поняття визначають: 1) вказівка на приналежність до родового поняття "умова" (згідно з базовими загальнонауковими визначеннями); 2) пов'язаність із певним конкретним педагогічним аспектом розглядуваного освітнього процесу чи явища [29]. Як правило, гіпотеза дослідження припускає, що запропоновані в роботі науково-педагогічні інновації (системи, моделі, технології тощо) можуть успішно здійснюватися та розвиватися лише за дотримання певних умов. Тому виявлення, обґрунтування, реалізацію та перевірку відповідних умов дослідники справедливо вважають першочерговим завданням. Про-

те, зазвичай, вони формулюють ці умови без чіткого усвідомлення, а тим більше пояснення, що саме вкладається в цей термін.

Аналіз досліджень, предметом і, відповідно, основоположним поняттям яких є педагогічні умови, дозволив систематизувати проблеми освіти, які можуть бути вирішені за наявності або в разі створення (забезпечення) конкретних умов. Серед них: підвищення ефективності функціонування освіти та професійної підготовки на загальнодержавному, галузевому, регіональному рівнях і в окремому навчальному закладі; належна реалізація соціального замовлення на підготовку особистості; вдосконалення організаційної структури, якісних характеристик освітньої системи та її компонентів; забезпечення внутрішніх і зовнішніх зв'язків освітньої системи, включення в єдиний інформаційно-освітній простір. Вже сам діапазон охоплених освітніх і навчально-виховних проблем передбачає різні підходи до інтерпретації поняття "педагогічні умови".

На думку більшості дослідників, педагогічні умови певним чином піддаються регулюванню, підвищують, а вразі відсутності чи неповноти – утруднюють, знижують ефективність педагогічної взаємодії. Однак, як правило, викладені умови стосуються лише окремих сторін навчання. Крім того, обґрунтовані умови часто є занадто загальними, не мають вираженої спрямованості на специфіку навчального закладу, профіль майбутніх фахівців. При цьому спостерігаються істотні розбіжності в розумінні суті педагогічних умов. Унаслідок цього обґрунтування педагогічних умов найчастіше зводиться, на жаль, до простого емпіричного узагальнення [12]. Водночас, як наголошує Г. Васянович, педагогіка, щоб бути ефективним джерелом знань, дієвим чинником створення продуктивних міжособистісних стосунків у освітніх системах, "вимагає чіткого і послідовного визначення і дотримання методологічних засад її функціонування" [10, с. 7].

Можемо констатувати термінологічну неоднозначність і невизначеність аналізованого поняття і, таким чином, існування суперечності між нагальною необхідністю наукового осмислення поняття "педагогічні умови" як ключового терміна, який використовується у психолого-педагогічних дослідженнях, і ступенем розробленості цього родового поняття в теорії педагогіки, що потребує пошуку, передусім, загальних науково-методологічних підходів. У теоретичному плані це спонукає до фундаментального узагальнення категорії "умови" в методології педагогіки для відображення концептуального розуміння сутності цього терміна, його змісту та зв'язків з іншими педагогічними категоріями. У практичному – це виявлення похідних родового поняття "педагогічні умови" (загальнопедагогічні, організаційно-педагогічні, організаційні, дидактичні, методичні, психолого-педагогічні,

соціально-психологічні, соціально-педагогічні тощо), які уточнюють площину науково-педагогічного пошуку, а також напрями досліджень, пов'язаних із різними аспектами вдосконалення освітніх систем.

Мета цієї статті – детально проаналізувати сучасні підходи й уточнити суть поняття "педагогічні умови", виявити їх призначення та місце в загальній структурі науково-педагогічного дослідження відповідно до характеру та сутності проблем, на вирішення яких вони зорієнтовані. Оскільки визначення ключового поняття є найважливішим принципом розкриття сутності досліджуваної проблеми, конкретизація змісту поняття "педагогічні умови" потребує вивчення основних рис і ознак феномена "умова" в різних аспектах, генералізацію, унормування та специфікацію поняття в термінологічному апараті педагогіки [12, с. 4-5].

Насамперед зауважимо, що багатозначність науково-педагогічного терміна "умова", вочевидь, пов'язана з різним лексичним значенням загальновживаного слова "умова": це те, від чого залежить результат; вимоги, які висуває одна сторона до іншої; домовленість між сторонами; правило, прийняте в певній царині. Академічний тлумачний словник української мови [1] подає декілька значень слова "умова", серед яких: необхідна обставина, що робить можливим здійснення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь; правила, що існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чогось; сукупність даних, положення, що лежать в основі будь-чого.

Філософське та, відповідно, загальнонаукове тлумачення поняття "умова" зводиться до істотного компонента комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), за наявності якого з необхідністю слідує існування певного явища (об'єкта). Умова – це те, від чого залежить дещо інше; те, що робить можливим наявність предмета, стану, процесу [46]. Тоді "умови – сукупність об'єктів (речей, процесів, відносин тощо), необхідних для виникнення, існування або зміни даного об'єкта" [45, с. 707]. Інакше кажучи, умови – це стабільні обставини, які оточують об'єкт і визначають природу впливу на нього, імплікаційний зв'язок. Важливою характеристикою є відношення одного компонента умов до іншого. Будь-якому складному об'єкту притаманна незліченна кількість прямих і непрямих зв'язків і відносин з іншими об'єктами; при цьому існує принаймні одна відносно замкнута мінімальна сукупність (множина) об'єктів, у якій усі вони необхідні для зумовленого об'єкта; ця сукупність називається достатніми умовами. Оскільки кожен елемент цієї множини та її підмножин є необхідною умовою, повна сукупність необ-

хідних складає достатні умови [43]. Необхідні та достатні умови відповідають висловам "тоді та лише тоді", "у тому і лише в тому разі".

Умови становлять певне оптимальне *середовище, обставини, ситуацію, оточення*, в якій явища виникають, існують і розвиваються, на відміну від причини, яка з необхідністю, неминучістю породжує що-небудь (дію, результат), і від основи (засади), яка є логічною передумовою (рос. *предпосылкой*) наслідку [44]. Однак слід зауважити, що з урахуванням теорії причинності (причинно-наслідкового зв'язку) умови, як правило, розуміють як каузальні, тобто ті, за яких здійснюється заподіяння. Тому, зазвичай, до умов включають причину, яка породжує певне явище (інакше вона стає "зайвою"); причина відзначається більшою активністю впливу, відносною незалежністю дії та іншими характеристиками [43]. При цьому створювати сприятливі й усувати несприятливі умови своєї діяльності ми можемо лише пізнавши й урахувавши всі закони та закономірності, які впливають на процеси та явища, пов'язані з цією діяльністю. Відповідно до різних сфер застосування та розглядуваних закономірностей розрізняють різні типи умов (наприклад, необхідні та достатні, суб'єктивні й об'єктивні, загальні та специфічні тощо).

У психології "умову" розуміють як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що вірогідно впливають на розвиток конкретного явища, яке опосередковується активністю особистості чи групи людей [20]. Як значущі психологічні умови розглядають мотиви, спрямованість, інтереси, нахили, загальні й особливі здібності особистості, обставини виховання та навчання, організації навчального та професійного середовища, доступ до культурних цінностей, стан соціального оточення тощо [27, с. 70]. При цьому дієві умови управління процесом формування та розвитку людини варто шукати не лише зовні, а й у самій особистості. За С. Рубінштейном, зовнішні умови впливають на розвиток особистості опосередковано через внутрішні, суб'єктивні умови, які формує сам індивід [39, с. 251]. Учений вказує на кардинальну проблему причини й умов її дії, потребу розведення зовнішніх і внутрішніх умов. На його думку, виникає необхідність розкрити внутрішню природу, внутрішні зв'язки і залежності та їх відмінність від зовнішніх. Зовнішні умови визначають кінцевий результат не прямо і безпосередньо, а "переломлюючись" через дію внутрішніх умов, власну природу певного об'єкта чи явища. Внутрішні умови виступають як причини (саморозвиток, саморух, рушійні сили розвитку, джерела розвитку знаходяться в самому процесі розвитку як його внутрішні причини), а зовнішні – як обставини [39, с. 289-290].

Тому дії людини не лише є реакцією не зовнішні подразники, а спричинені її внутрішніми настановами, мотивами і потребами [13, с. 454].

Зовнішні та внутрішні умови у процесі розвитку особистості виступають протилежностями, що створюють суперечності як чинник і детермінанту саморуху (за Г. Костюком) та саморозвитку (за С. Рубінштейном). У міру формування особистості внутрішні умови, які є сплавом спадково-біологічних властивостей і соціально викликаних якостей, стають глибшими, внаслідок чого один і той же зовнішній вплив по-різному діє на різних людей. Таким чином, особистість не лише об'єкт і продукт суспільних відносин, а й активний суб'єкт діяльності, спілкування, свідомості, самосвідомості, здатний змінити зовнішні впливи [4, с. 270-272].

Виходячи із загального уявлення про сукупну значущість психологічних умов, прийнято визначення психологічного чинника (фактора) як системи збудників, функцій і властивостей, що визначають розвиток і керують ним. У зв'язку з цим низка психологічних досліджень спрямована на виявлення психологічних чинників розвитку особистості на різних етапах онто- та соціогенезу, визначення їх ролі в цьому процесі, встановлення взаємозв'язків і ступеня узагальненості.

У нинішній педагогічній термінології причини, що впливають на перебіг і результати дидактичного процесу, теж прийнято називати чинниками (факторами). застосовує Для їх позначення застосовують також термін "продуктогенні (продуктотвірні) причини", підкреслюючи цим спрямованість на підвищення продуктивності навчання [37, с. 336]. У психолого-педагогічній літературі зустрічаються різні позначення цих причин - вплив, дія, фактор, змінна, параметр, функціональна одиниця, показник тощо; в зарубіжній дидактиці вживається термін "змінна дидактичного процесу". Продуктогенні причини можуть змінюватися в ході дидактичного процесу, набувати різних значень; інтенсивність їх впливу теж не є постійною. З продуктогенних причин конструюються фактори навчання, більшість із яких має складну внутрішню структуру [37, с. 337]. Виділення продуктогенних причин і факторів дозволяє вирішити окремі дидактичні проблеми, однак їх головний сенс полягає в можливості виявлення зв'язку кожного фактора з продуктивністю навчання. На його погляд, це відкриває шлях до створення наукової теорії, здатної забезпечити діагностування та прогнозування дидактичного процесу на основі знань про вплив кожної окремої причини та їх загальної сукупності.

Одиничні фактори поєднуються, утворюючи загальні, які, як правило, містять декілька продуктогенних причин. Комплексні фактори охоплюють певну кількість причин, часткових і загальних факторів. Є також специфічні фактори, які не можна звести до жодної продуктогенної причини, включити до складу загального чи комплексного фактора. На вершині ієрархії стоять генеральні фактори, що об'єднують усі продуктогенні причини певної гру-

пи [37, с. 336]. Видається, що реалізацію кожного з таких генеральних факторів можна вважати виконанням відповідної педагогічної умови.

Психолого-педагогічні дослідження спираються, зазвичай, на філософське тлумачення категорії "умова" як вираження відношення предмета до навколишніх явищ, без яких він існувати не може [28], а також на психологічне осмислення умов як причин, чинників, засобів, під впливом яких відбувається розвиток особистості. М. Данилов вважає, що предметом методології педагогіки є: самі педагогічні знання, способи їх здобуття, *умови* їх впровадження у практику і визначення предмета педагогіки (курсив наш – *А. Л.*) [14]. Подібної думки дотримується А. Хуторський: "Предметом дидактики є не лише процес навчання, а й умови, необхідні для його перебігу (зміст, засоби, методи навчання, комунікації між педагогом і учнями та ін.), а також результати, що отримуються, їх діагностика й оцінювання" [41, с. 14].

Хоч переважна більшість педагогічних словників та енциклопедій не подають чіткого визначення педагогічних умов, різні аспекти цієї педагогічної категорії відображені в безлічі публікацій, адже, як уже зазначалося, з другої половини, а особливо з кінця минулого століття, це поняття використовується досить широко. Однак одностайності у визначеннях не простежується. Проаналізуємо лише деякі з них, на які, зазвичай, спираються дослідники.

Так, О. Федорова (1970 р.) під педагогічними умовами розуміє сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей її здійснення, які забезпечують успішне вирішення поставленого завдання [42]. На думку К. Біктагірова (1973 р.), педагогічні умови – обставини, при яких компоненти навчального процесу (зміст, викладання й учіння) подані в найкращому взаємозв'язку та створюють атмосферу плідної співпраці, що забезпечує продуктивне викладання, управління навчальним процесом, а також успішне навчання [9].

Як сукупність різнопланових факторів (компонентів), необхідних і достатніх для виникнення, функціонування та зміни певної освітньої системи, визначає педагогічні умови Ю. Юцевич [47]. За М. Звєрєвою (1987 р.), це змістова характеристика одного з компонентів педагогічної системи, в якості якого виступають зміст, організаційні форми, засоби навчання і характер взаємин між учителем та учнями [16, с. 29-32]. В. Андреєв (1988 р.) розглядає педагогічні умови як комплекс заходів, зміст, методи (прийоми) й організаційні форми навчання і виховання [2]. Ю. Бабанський (1989 р.) визначає педагогічні умови як чинники (обставини), від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи [5, с. 115], Н. Яковлєва (1992 р.) – як сукупність заходів (об'єктивних можливостей) педагогічного процесу [49]. За А. Найном (1995 р.), це сукупність об'єктивних мо-

жливостей змісту, форм, методів, засобів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань [30, с. 44-49]. На думку І. Підласого (1996 р.), педагогічні умови сприяють реалізації змісту навчання, оптимізують форми, методи, підходи, технологію організації навчального процесу як цілісної системи [36, с. 280].

В. Манько (2000 р.) визначає педагогічні умови як взаємопов'язану сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності [26], Н. Іполітова (2000 р.) – як компонент педагогічної системи, що відображає сукупність внутрішніх (забезпечують розвиток особистісного аспекту суб'єктів освітнього процесу) і зовнішніх (сприяють реалізації процесуального аспекту системи) елементів, які забезпечують її ефективне функціонування і подальший розвиток [17]. В. Андреєв (2000 р.) вважає, що педагогічні умови – це "обставини процесу навчання, які є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей" [3, с. 124].

За Б. Купріяновим і С. Диніною (2001 р.), педагогічні умови дозволяють уточнити закономірності як стійкі зв'язки освітнього процесу [24]. О. Бережнова (2003 р.) під умовами розуміє сутність педагогічних вимог, дотримання яких у процесі навчання дозволяє цілеспрямовано та суттєво змінити його результат [8]. І. Зязюн та О. Пєхота (2003 р.) визначають педагогічні умови як систему певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створених, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [35].

У "Словнику з освіти і педагогіки" (Москва, 2004 р.) умови – сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх впливів на фізичний, моральний, психічний розвиток людини, її поведінку, виховання та навчання, формування особистості [38, с. 36]. Натомість у "Словнику-довіднику з професійної педагогіки" (Одеса, 2006 р.) педагогічні умови подаються як обставини, від яких залежить продуктивність цілісного педагогічного процесу професійної підготовки, що опосередковується активністю його учасників [40]. Є. Яковлєв та Н. Яковлєва (2006 р.) широко трактують поняття "педагогічні умови" як сукупність заходів педагогічного процесу, спрямованих на підвищення його ефективності. Вони вважають, що умови є завжди зовнішніми чинниками [48].

Приєднується до науковців, які розуміють під педагогічними умовами сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених освіт-

ніх завдань, В. Бєліков (2010 р.) [7]. М. Козяр та І. Козловська в "Науково-педагогічному словнику" (Львів, 2011 р.) подають умови ефективного функціонування навчального процесу як необхідні навчально-матеріальні, навчально-гігієнічні, морально-психологічні умови [19, с. 202].

Таким чином, виділяють декілька позицій, яких дотримуються вчені, розглядаючи поняття "педагогічні умови".

Передусім, В. Беліков, А. Найн, О. Федорова, Н. Яковлєва та інші під педагогічними умовами розуміють *сукупність об'єктивних можливостей* вирішення освітніх завдань. Подібної думки притримуються В. Андрєєв, Є. Яковлєв і Н. Яковлєва, які трактують це поняття як *сукупність заходів* педагогічного процесу. Також під умовами розуміють *педагогічні вимоги* (О. Бережнова), *обставини*, за яких компоненти навчального процесу подані в найкращому взаємозв'язку (К. Біктагірова); *сукупність зовнішніх і внутрішніх впливів* (В. Манько, В. Полонський).

Дещо іншою є позиція дослідників (Ю. Бабанський, М. Звєрєва, І. Зязюн, Н. Іпполітова, О. Пєхота, Ю. Юцевич та ін.), котрі пов'язують педагогічні умови з *конструюванням освітньої системи*, в якій вони виступають одним із компонентів (чинників, обставин). Підтримуючи цю думку, під педагогічними умовами розуміємо сукупність різнопланових (зовнішніх і внутрішніх) соціально-педагогічних і дидактичних чинників, необхідних і достатніх для виникнення та раціонального стійкого функціонування певної педагогічної системи [25, с. 67]. Учені, що займають третю позицію (Б. Купріянов, С. Диніна та ін.), розуміють педагогічні умови як *одну зі сторін закономірностей процесу навчання*.

Всебічний аналіз різних трактувань поняття "педагогічні умови" дозволяє виділити низку ознак і положень, важливих для розуміння цього феномена, зокрема умови: є предметом дослідження методології педагогіки (М. Данилов, А. Хуторській); виражають відношення освітньої системи до навколишніх явищ, без яких він існувати не може (Н. Кузьміна); забезпечують найбільш ефективний перебіг освітніх процесів та явищ (Ю. Бабанський, О. Бережнова, І. Козловська, М. Козяр, В. Сластьонін, Т. Стефановська, Є. Яковлєв, Н. Яковлєва та ін.); спрямовані на розв'язання освітніх завдань (О. Бережнова, В. Бєліков, А. Найн, О. Федорова, Н. Яковлєва та ін.); необхідні для досягнення конкретної педагогічної мети (В. Андреєв, І. Зязюн, Н. Іпполітова, О. Пєхота); поєднують суб'єктивне й об'єктивне, внутрішнє і зовнішнє, сутність та явище (В. Андрєєв, А. Вербицький, В. Загвязинський, В. Манько, В. Полонський, О. Орлов та ін.); забезпечують нормальне (оптимальне) функціонування системи (Ю. Бабанський, М. Звєрєва, Н. Іпполітова, Ю. Юцевич).

Відповідно педагогічні умови: є складовим елементом педагогічної системи (цілісного педагогічного процесу); відображають сукупність можливостей освітнього середовища (цілеспрямовано конструюються заходи впливу і взаємодії суб'єктів освіти: зміст, методи, прийоми і форми навчання та виховання, програмно-методичне оснащення освітнього процесу) і матеріально-просторового середовища (навчальне та технічне обладнання, природно-просторове оточення навчального закладу тощо), що впливають на функціонування освітньої системи; у їхній структурі присутні як внутрішні елементи, які впливають на розвиток особистісної сфери суб'єктів навчального процесу, так і зовнішні обставини навчально-виховного процесу; належним чином обґрунтована їх реалізація забезпечує ефективне функціонування та розвиток педагогічної системи, підвищує якість освіти [18].

Аналізуючи тематику дисертаційних досліджень із педагогіки, відзначимо, що предмет і мета більшість із них нині містять педагогічні умови як спеціально сконструйовані (змодельовані) процедури, виконання яких дозволяє вирішити певні педагогічні завдання. Однак, як справедливо зауважує Н. Михайлова, погляди стосовно сутності педагогічних умов у дисертаційних роботах теж дуже неоднорідні [29]. Схематично їх можна поділити на три групи.

До першої належать праці, у яких заявлені педагогічні умови мають переважно емпіричний характер, викладені недостатньо чітко, а дослідники часто не відрізняють їх від чинників, вимог до суб'єкта навчання, ресурсного забезпечення, правил реалізації конкретної методики чи технології. Крім того, подекуди до педагогічних умов зараховують усі передумови та вимоги до освіти (у тому числі обставини, які визначає сама особистість), а не лише ті, які можуть бути реалізовані в навчально-виховному процесі.

До другої групи входять роботи, які в якості педагогічних умов подають завдання власного дослідження, наприклад: уточнення певних педагогічних понять, розроблення моделі досліджуваного процесу, ресурсне (найчастіше навчально-методичне) забезпечення процесу, створення технології, методики тощо. Зауважимо, що ефективна реалізація певної технології може розглядатися одним із компонентів педагогічних умов, однак умови – значно ширше поняття, яке не зводиться до чисто методичних аспектів. У роботах третьої групи педагогічні умови дослідники виділяють шляхом моделювання освітнього процесу, спрямованого на формування (розвиток, становлення, підготовку та ін.) особистості. Цей підхід видається найбільш оптимальним, оскільки дозволяє пов'язати сутнісні характеристики суб'єктів навчання, сучасні концептуальні засади і технологічні підходи до процесів їхнього формування та розвитку. У цих дослідженнях, зазвичай, підкреслюється

спрямованість педагогічних умов на вирішення певного кола освітніх завдань [29], а самі умови є придатними для реалізації.

У реальній педагогічній практиці будь-яка умова завжди виступає в сукупності з іншими, тому, як правило, діє комплекс педагогічних умов. Більшість учених сьогодні вважає, що освітня діяльність має забезпечуватися цілим комплексом взаємопов'язаних педагогічних умов, які є структурними компонентами цілісної педагогічної системи. Зокрема, під комплексом педагогічних умов формування особистості розуміють сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених обставин процесу навчання, які є результатом планомірного відбору, конструювання і застосування елементів змісту, методів чи прийомів, а також організаційних форм навчання для досягнення певних дидактичних цілей [3, с. 124; 11, с. 6]. А. Найн пропонує умовами, що забезпечують ефективність досягнення освітніх цілей, розглядати "концепцію планованого результату освіти, яка втілена в освітніх стандартах і є конкретизованим описом глобальної мети освіти, що відображає ціннісні орієнтації учнів, поєднані з ціннісними орієнтирами суспільства, вимогами до випускника і педагогів, готових і здатних її реалізувати; структуру та зміст професійної освіти, що є основою освітнього процесу, поза якою досягнення цілей освіти прийме хаотичний, стихійний характер, а сам освітній процес стане багато в чому недіагностованим; технології педагогічного процесу, які будуть сприяти приведенню в дію механізмів, що забезпечують реалізацію концепції планованого результату освіти, додадуть структурі освітнього процесу функціонального характеру, забезпечать формування необхідних знань, умінь і навичок, відображених у змісті освіти" [31, с. 8].

Звернувшись ще раз до методологічних основ поняття "умова", зауважимо, що воно не повністю тотожне із часто вживаними для його конкретизації поняттями "середовище", "обставини", "ситуація", "оточення". По-перше, вони відображають повну сукупність об'єктів, що оточують розглядуваний об'єкт, у тому числі випадкові, індиферентні, що не мають ніякого впливу на нього. По-друге, ці поняття відтворюють лише ті обставини, які є зовнішніми стосовно об'єкта, тоді як до умов належать також і внутрішні характеристики самого об'єкта [43]. Педагогічні умови не можна зводити лише до зовнішніх обставин, становища, сукупності об'єктів, що впливають на процес навчання, оскільки освіта особистості становить єдність суб'єктивного й об'єктивного, внутрішнього та зовнішнього, сутності та явища [3; 11, с. 14]. Тому педагогічні умови ефективного навчання (професійної підготовки) мають враховувати сукупність зовнішніх обставин і внутрішніх аспектів навчально-виховного процесу, а також внутрішніх, суб'єктивних особливостей особистості учня (студента).

Зрозуміло, що ефективність становлення особистості у процесі навчання слід шукати з урахуванням впливу: освітнього (у випадку підготовки фахівців – квазіпрофесійного) середовища, в якому реалізується підготовка; оточення, навколишніх об'єктів, які взаємодіють з учнем (студентом); сукупності соціально значущих якостей особистості тощо [6]. Якщо привести п'ять відправних точок організації навчально-виховного процесу до умов ефективного здійснення професійної підготовки, то вони виглядатимуть таким чином: 1) *ресурсне забезпечення* (програмно-методичне, матеріально-технічне, інформаційно-комунікаційне тощо); 2) *обставини* (зміст, методи, технології навчання тощо) та середовище (освітнє, інформаційно-освітнє) навчального процесу; 3) *позиція педагога* щодо організації та управління навчанням; 4) *ставлення учнів (студентів)* до навчального процесу (мотивація, зацікавленість, устремління, включеність у навчання тощо); 5) *спрямованість на особистість* учня (студента) як центральну фігуру навчання та виховання.

Проаналізуємо кожен елемент цього комплексу.

1. Ресурсне забезпечення. Реалізація педагогічних умов передбачає, передусім, технічну і науково-методичну оснащеність навчального процесу. Оскільки необхідною умовою підготовки та реалізації будь-якої справи є наявність потрібних для її здійснення засобів і ресурсів, безперечно, вони є важливою передумовою освітньої діяльності. В основі ресурсного забезпечення лежить принцип доцільності, який полягає у співвіднесенні потреб освітньої системи та можливостей суспільства їх задовольнити. Раціональне забезпечення ефективної діяльності педагогів і учнів (студентів) вимагає актуалізації наявних ресурсів, з'ясування необхідних і потенційно значущих (інформаційні, матеріально-технічні, методичні, кадрові тощо), визначення їх кількості та якості та поетапного впровадження у практику.

2. Обставини та середовище навчального процесу. Як і ресурсне забезпечення, зміст, методи, технології й освітнє середовище навчального процесу спрямовані на розвиток суб'єктів навчання та враховують специфіку освітньої галузі. Визначальним для них є принцип цілеспрямованості (вихідним пунктом планування є необхідність досягнення головної мети), який відображає систему зовнішніх норм та орієнтирів, котрі задають суб'єктам педагогічної взаємодії освітні цілі, модель випускника та, відповідно, завдання щодо реалізації змісту, проектування й організації методики навчання, а також межі та структуру освітнього середовища.

Деякі дослідники вважають, що освітнє середовище – це власне і є сукупність умов, організованих адміністрацією закладу, педагогічним колективом за обов'язкової участі самих учнів та їхніх батьків, громадськості з метою створення оптимальних можливостей для всебічного розвитку

особистості учнів і студентів, а також зростання педагогічних працівників. Кожна умова може розглядатися як ресурс освітнього середовища. Структурно-змістовий аналіз цих ресурсів дозволяє виділити декілька груп відповідно до основних сфер освітнього середовища (предметної, просторової, організаційно-смислової, соціально-психологічної) [32].

Для планування й ефективної реалізації навчального процесу у відповідному спеціально спроектованому внутрішньому освітньому середовищі у взаємодії із зовнішнім середовищем навчального закладу та єдиним інформаційно-освітнім простором важливою є організаційно-управлінська діяльність. Організаційно-управлінські функції на державному та регіональному рівнях здійснюють органи управління освітою, на рівні закладу – його адміністрація, однак організаційними питаннями щоденно займаються всі педагоги, управляючи навчальним процесом. В основі цих функцій лежить принцип цілепокладання, що виявляється в постановці генеральної мети і сукупності цілей (дерева цілей) відповідно до призначення освітньої системи, концептуальних засад і характеру розв'язуваних педагогічних завдань, а також їх реалізації найбільш рентабельними засобами. Надзвичайно важливими для управління освітою є принципи єдиноначальності та делегування повноважень.

3. Позиція педагога щодо організації та управління навчально-виховним процесом. Реалізація будь-якої освітньої інновації потребує, передусім, осмислення кожним педагогом її концептуальних засад, ціннісних установок, когнітивних та організаційно-методичних аспектів, тому перебуває в безпосередній залежності від рівня підготовки педагогічних кадрів навчального закладу. Це стосується й ефективного використання ресурсного забезпечення, і створення раціональних обставин, належного освітнього середовища. Позиція педагога є результатом його самовизначення щодо інноваційної освітньої діяльності, відображає ставлення до цієї діяльності, усвідомлення відповідальності за якість навчання, методологічну та рефлексивну культуру, тобто готовність до реалізації складних педагогічних завдань, рівень педагогічної майстерності. Це гарантує прийняття педагогом науково обґрунтованих рішень на основі сучасних педагогічних концепцій, комплексу дидактичних закономірностей і принципів.

4. Ставлення учнів (студентів) до навчального процесу. Ефективність навчання визначає низка обставин, пов'язаних з особистісною сферою: мотивацією та ціннісно-смисловою позицією щодо освіти (наявністю стійких мотивів, поглядів, переконань, потреб та устремлінь), вольовими якостями, досвідом виконання самостійної роботи, навичками самоорганізації, рефлексивними здібностями тощо. При

цьому в освітньому процесі відбувається становлення, формування і подальший розвиток (“плекання”) особистісних якостей людини.

5. Спрямованість на особистість учня (студента). Скерованість на особистість іншої людини – це, передусім, гуманістична спрямованість навчання, утвердження духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків [34, с. 30-31]. Спрямованість навчання на особистість відображена в теорії розвивального навчання та розвитку творчих здібностей. Особистісно орієнтована скерованість навчання передбачає врахування таких принципів: самоактуалізації, індивідуалізації, природовідповідності, суб’єктності вибору, творчості й успіху, довіри та підтримки.

Потрібно зважати на те, що запропонований комплекс педагогічних умов може стосуватися стратегії розвитку певної ланки освіти (загальної чи професійної) в цілому або освітньої системи певного навчального закладу. Однак він є достатньо універсальним і може застосуватися до проектування технології формування окремих компетенцій чи складових професійної кваліфікації майбутніх фахівців певного профілю у процесі загальноосвітньої, загальнопрофесійної та професійно орієнтованої (професійно-теоретичної та професійно-практичної) підготовки в навчальних закладах різних типів.

Таким чином, виявлення сутнісних характеристик педагогічних умов дозволяє нам стверджувати, що в науково-педагогічних дослідження умови – це особливості організації навчально-виховного процесу, що детермінують результати виховання, навчання та розвитку особистості, об’єктивно забезпечують можливість їх покращення шляхом реалізації нової парадигми освіти, застосування передових освітніх методик, сучасних та інноваційних технологій, упровадження кращого педагогічного досвіду. ***Педагогічні умови*** *– це комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників. Педагогічні умови забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяють всебічному гармонійному розвитку особистості та створюють сприятливі можливості для виявлення її задатків, врахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, ключових кваліфікацій, загальних і професійних компетенцій.* Вважаємо, що це визначення можна прийняти за основу, оскільки воно має узагальнений інтегрований характер, вказує на функціональне призначення умов і відображає їх науково-педагогічну сутність.

Отже, на основі дослідження наукової літератури, а також практики реалізації освітніх інновацій ми вважаємо педагогічні умови важливою

категорією дидактики, яка відображає сукупність спеціально спроектованих процедур (заходів) щодо навчального закладу (навчально-методичного забезпечення, педагогічного колективу, суб'єктів навчання) та його оточення (матеріально-просторового й інформаційно-освітнього середовища). Вони впливають на змістовий і процесуальний аспекти навчально-виховного процесу, сприяють належній реалізації дидактичних закономірностей і принципів навчання, ефективному функціонуванню та розбудові освітньої системи, гарантують високу якість підготовки і всебічний розвиток особистісних якостей суб'єктів навчання. Освітнє середовище доцільно розглядати як сукупність умов, що дозволяють оптимізувати процес взаємодії та взаємовпливу в системі "особистість – оточення", забезпечують ефективне передавання соціального досвіду.

Здійснений аналіз сутності поняття "педагогічні умови" в науково-педагогічних дослідженнях і наше тлумачення дозволяють частково усунути багатозначність цього терміна в педагогіці, підвищити достовірність одержаних наукових результатів у плані віднесення їх до певних аспектів освітньої практики, допомогти дослідникам у виборі найбільш точної сукупності компонентів педагогічних умов і перетворенні їх у дієву систему для продуктивного вирішення різних науково-педагогічних завдань, підвищення якості освіти.

Подальші наші дослідження будуть присвячені конкретизації функцій і завдань педагогічних умов, деталізації їх предметної області з метою більш чіткого визначення психолого-педагогічних і організаційно-управлінських аспектів у освітній діяльності та побудови на цій основі класифікації (типології) педагогічних умов.

Посилання:

1. Академічний тлумачний словник української мови. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://sum.in.ua/s.
2. *Андреев В. И.* Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / *В. И. Андреев*. — Казань : Изд-во КГУ, 1988. — 238 с.
3. *Андреев В. И.* Педагогика : учебный курс для творческого саморазвития / *В. И. Андреев*. — 2-е изд. — Казань : Центр инновационных технологий, 2000. — 568 с.
4. *Андреева Г. М.* Социальная психология : учебник для высших учебных заведений / *Г. М. Андреева*. — 5-е изд., испр. и доп. — М. : Аспект Пресс, 2007. — 363 с.
5. *Бабанский Ю. К.* Избранные педагогические труды / *Ю. К. Бабанский* ; [сост. *М. Ю. Бабанский* ; авт. вступ. ст. *Г. Н. Филонов* и др.] ; АПН СССР. — М. : Педагогика, 1989. — 560 с.
6. *Бабаскина Е. Г.* Педагогические условия профессионального становления будущих лингвистов-переводчиков / *Бабаскина Е. Г.* // Актуальные проблемы современной педагогики : матер. международной заочной науч.-практ. конф. ; 15 февраля 2010 г. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://sibac.info/files/2010_02_15_Pedagog/Babaskina.pdf.
7. *Беликов В. А.* Образование. Деятельность. Личность : монография / *В. А. Беликов*. — М. : Академия Естествознания, 2010. — 310 с.

8. *Бережнова Е. В.* Прикладное исследование в педагогике : монография / *Е. В. Бережнова*. — М. ; Волгоград : Перемена, 2003. — 164 с.
9. *Биктагиров К. Л.* Дидактические условия обучения татарскому языку : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Общая педагогика и история педагогики" / *К. Л. Биктагиров*. — Казань, 1973. — 37 с.
10. *Васянович Г.* Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку / *Григорій Васянович* // Педагогіка і психологія професійної освіти : науковий пошук, проблеми, перспективи : матеріали науково-практичної конференції (у рамках Всеукраїнського фестивалю науки) ; 23 квітня 2013 р., м. Львів. — Львів : СПОЛОМ, 2013. — С. 7—28.
11. *Вербицкий А. А.* Активное обучение в высшей школе : контекстный подход : метод. пособие / *А. А. Вербицкий*. — М. : Высш. шк., 2008. — 207 с.
12. *Галкина О. В.* Роль и место понятия "организационно-педагогические условия" в терминологическом аппарате педагогической науки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / *Галкина Ольга Владимировна*. — Самара, 2009. — 187 с.
13. *Грановская Р. М.* Элементы практической психологии / *Р. М. Грановская.* — 2-е изд. — Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1988. — 560 с.
14. *Данилов М. А.* Основные проблемы методологии и методики педагогических исследований / *М. А. Данилов*. — М. : АПН СССР, 1971. — 36 с.
15. *Загвязинский В. И.* Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / *В. И. Загвязинский, Р. Атаханов*. — 3-е изд., испр. — М. : Издательский центр "Академия", 2006. — 208 с.
16. *Зверева М. В.* О понятии "дидактические условия" / *М. В. Зверева* // Новые исследования в педагогических науках. — М. : Педагогика, 1987. — № 1. — С. 29—32.
17. *Ипполитова Н. В*. Теория и практика подготовки будущих учителей к патриотическому воспитанию учащихся : дис. … доктора пед. наук : 13.00.08 / *Наталья Викторовна Ипполитова.* — Челябинск, 2000. — 383 с.
18. *Ипполитова Н.* Анализ понятия "педагогические условия" : сущность, классификация / *Наталья Ипполитова, Наталья Стерхова* // General and Professional Education. — 2012. — № 1. — С. 8—14. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://genproedu.com/paper/2012-01/full_008-014.pdf.
19. *Козяр М. М.* Науково-педагогічний словник / *Козяр М. М., Козловська І. М.* — Львів : СПОЛОМ, 2011. — 216 с.
20. *Конюхов Н. И.* Справочник практического психолога. Прикладные аспекты современной психологии. Термины, законы, концепции, методы : справочное издание / *Н. И. Конюхов.* — М., 1992. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.twirpx.com/file/15704.
21. Краткий психологический словарь / [сост. *Л. А. Карпенко* ; под ред. *А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского*]. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. — 512 с.
22. *Кремень В. Г.* Модернізація освіти на новому етапі інформатизації / *Василь Кремень* // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи третя між нар. наук.-практ. конф. : [в 2 ч.]. Ч. 1 / Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та ін. ; [за ред. *М. М. Козяра, Н. Г. Ничкало*]. — Львів : ЛДУ БЖД, 2012. — С. 3—8.
23. *Куприянов Б. В.* Гипотеза кандидатской диссертации (о многообразии педагогических условий) / *Б. В. Куприянов* // Наука и практика воспитания и дополнительного образования. — 2006. — № 4. — С. 100—108.
24. *Куприянов Б. В.* Современные подходы к определению сущности категории "педагогические условия" / *Б. В. Куприянов, С. А. Дынина* // Вестник Костромского гос. ун-та им. *Н. А. Некрасова*. — 2001. — № 2. — С. 101—104.

25. *Литвин А.* Педагогічні умови інформатизації навчально-виховного процесу в ПТНЗ будівельного профілю / *Андрій Литвин* // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2010. — № 5. — С. 65—78.
26. *Манько В. М.* Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / *В. М. Манько* // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. — К. : Логос, 2000. — Вип. 2. — С. 153—161.
27. *Матійків І. М.* Психологічні умови формування професійної компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів сфери обслуговування : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / *Матійків Ірина Миколаївна*. — Івано-Франківськ, 2008. — 245 с.
28. Методы системного педагогического исследования : учеб. пособие / *Н. В. Кузьмина, Е. А. Григорьева, В. А. Якунин* и др. — М. : Нар. образование, 2002. — 208 с.
29. *Михайлова Н. С.* Основы самообразовательной деятельности : пособие по курсу "Технологии и техники самообразовательной деятельности" для слушателей переподготовки специальности 1-080171 — Педагогическая деятельность специалистов / *Н. С. Михайлова* ; под науч. ред. *Т. Д. Бабкиной*. — Гродно : ГрГУ, 2011. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://edu.grsu.by/book_mihailova/index.php/uch-met-obespechenie-kursa/modul-6/67.html.
30. *Найн А. Я.* О методологическом аппарате диссертационных исследований / *А. Я. Найн* // Педагогика. — 1995. — № 5. — С. 44—49.
31. *Найн А. Я.* Проблемы развития профессионального образования : региональный аспект / *А. Я. Найн, Ф. Н. Клюев*. — Челябинск : изд-во Ин-та разв. проф. обр., 2008. — 264 с.
32. *Нефёдова М. С.* Психологические условия школьной образовательной среды [Електронний ресурс] / *Нефёдова М. С.* // Психолого-педагогическое сопровождение образовательного процесса : теория и практика : Региональный сб. науч. тр. — Вып. 3. — Режим доступу : http://www.egpu.ru/lib/elib/Data/Content/128253450068125000/Default.aspx.
33. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / *В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов* ; под ред. *В. А. Сластенина*. — М. : Издательский центр "Академия", 2002. — 576 с.
34. Педагогічна майстерність : підручник / [*І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос* та ін.] ; за ред. *І. А. Зязюна*. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К. : Вища шк., 2004. — 422 с.
35. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посібник / ред. *І. А. Зязюн, О. М. Пехота*. — К. : А.С.К., 2003. — 240 с.
36. *Подласый И. П.* Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / *И. П. Подласый*. — М. : Просвещение : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. — 432 с.
37. *Подласый И. П.* Педагогика. Новый курс : учеб. для студ. пед. вузов : в 2 кн. / *И. П. Подласый*. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. — Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения. — 576 с.
38. *Полонский В. М.* Словарь по образованию и педагогике / *В. М. Полонский*. — М. : Высш. шк., 2004. — 512 с.
39. *Рубинштейн С. Л.* Проблемы общей психологии / *С. Л. Рубинштейн*. — М. : Педагогика, 1973. — 424 с.
40. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. *А. В. Семенової*. — Одеса : Пальміра, 2006. — 364 с.
41. *Хуторской А. В.* Современная дидактика : учебник [для вузов] / *А. В. Хуторской*. — С.-Пб. : Питер, 2001. — 544 с.
42. *Федорова О. Ф.* Некоторые вопросы активизации учащихся в процессе теоретического и производственного обучения / *О. Ф. Федорова*. — М. : Высш. шк., 1970. — 301 с.

43. Философская энциклопедия // Академик. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/7523.
44. Философский словарь // Энциклопедия философских терминов онлайн. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.onlinedics.ru/slovar/fil/u/uslovie.html.
45. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : *Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов*. — М. : Сов. энциклопедия, 1983. — 840 с.
46. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. *Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко*. — М., 2005. — 576 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://uchebalegko.ru/v7717.
47. *Юцевич Ю. Е.* Педагогическое обоснование содержания вокальной подготовки учащихся педучилищ : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / *Ю. Е. Юцевич*. — К., 1985. — 230 с.
48. *Яковлев Е. В.* Педагогическая концепция : методологические аспекты построения / *Е. В. Яковлев , Н. О. Яковлева*. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2006. — 239 с.
49. *Яковлева Н. М.* Теория и практика подготовки будущего учителя к творческому решению воспитательных задач : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / *Н. М. Яковлева*. — Челябинск, 1992. — 402 с.

References (transliterated and translated):

1. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy (Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language). — [Electronic resource]. — Mode of access : http://sum.in.ua/s.
2. *Andreev V.* Dialektika vospitaniya i samovospitaniya tvorcheskoy lichnosti (Dialectics of education and self-education of creative personality). Kazan, 1988, 238 s.
3. *Andreev V.* Pedagogika : uchebnyiy kurs dlya tvorcheskogo samorazvitiya (Pedagogy: a training course for creative self-development). Issue 2. Kazan, 2000, 568 p.
4. *Andreeva G.* Sotsialnaya psihologiya : uchebnik dlya vyisshih uchebnyih zavedeniy (Social psychology: a textbook for higher education institutions). Issue 5. Moscow, 2007, 363 p.
5. *Babanskiy Yu.* Izbrannyie pedagogicheskie trudy (Selected pedagogical works). Moscow, 1989, 560 p.
6. *Babaskina E.* Pedagogicheskie usloviya professionalnogo stanovleniya buduschih lingvistov-perevodchikov (Pedagogical conditions of professional formation of future linguists translators) // Current problems of modern pedagogy : information of the international scientific conference. — [Electronic resource]. — Mode of access : http://sibac.info/files/2010_02_15_Pedagog/Babaskina.pdf.
7. *Belikov V.* Obrazovanie. Deyatelnost. Lichnost : monografiya (Education. Activity. Personality: monography). Moscow, 2010, 310 p.
8. *Berezhnova E.* Prikladnoe issledovanie v pedagogike : monografiya (Applied research in pedagogy : monography). Moscow ; Volgograd, 2003, 164 p.
9. *Biktagirov K.* Didakticheskie usloviya obucheniya tatarskomu yazyiku (Didactic conditions of teaching Tatar). Synopsis, Kazan, 1973, 37 p.
10. *Vasianovych H.* Metodolohichni konteksty pedahohichnoi nauky na suchasnomu etapi ii rozvytku (Methodological contexts of pedagogy at the present stage of its development) // Pedagogy and psychology of vocational education : scientific search, problems and perspectives : information on the scientific conference, Lviv, 2013, P. 7—28.
11. *Verbitskiy A.* Aktivnoe obuchenie v vyisshey shkole : kontekstnyiy podhod : metod. posobie (Active learning in higher education: the contextual approach : study guide). Moscow, 2008, 207 p.
12. *Galkina O.* Rol i mesto ponyatiya "organizatsionno-pedagogicheskie usloviya" v terminologicheskom apparate pedagogicheskoy nauki (The role and place of the concept of "organizational and pedagogical conditions" in the terminological system of pedagogy). Samara, 2009, 187 p.

13. *Granovskaya R.* Elementy prakticheskoy psihologii (Elements of practical psychology). Leningrad, 1988, 560 p.
14. *Danilov M.* Osnovnyie problemy metodologii i metodiki pedagogicheskih issledovaniy (The main problems of methodology and methods of pedagogical researches). Moscow, 1971, 36 p.
15. *Zagvyazinskiy V.* Metodologiya i metody psihologo-pedagogicheskogo issledovaniya : ucheb. posobie dlya stud. vyissh. ucheb. zavedeniy (Methodology and methods of psychological and pedagogical research : textbook for students of higher education institutions). Moscow, 2006, 208 p.
16. *Zvereva M.* O ponyatii "didakticheskie usloviya" (On the notion of "didactic conditions") // New researches in pedagogical sciences. Moscow, 1987, № 1, P. 29—32.
17. *Ippolitova N.* Teoriya i praktika podgotovki buduschih uchiteley k patrioticheskomu vospitaniyu uchaschihsya (Theory and practice of preparing future teachers for the patriotic education of students). Doctoral dissertation. Chelyabinsk, 2000, 383 p.
18. *Ippolitova N., N. Sterhova.* Analiz ponyatiya "pedagogicheskie usloviya" : suschnost, klassifikatsiya (Analysis of the concept of "pedagogical conditions": the nature and classification) // General and Professional Education, 2012, № 1, P. 8—14. — [Electronic resource]. — Mode of access : http://genproedu.com/paper/2012-01/full_008-014.pdf.
19. *Kozyar M., Kozlovska I.* Naukovo-pedagogichnyi slovnyk (Pedagogical dictionary). Lviv, 2011, 216 p.
20. *Konyuhov N.* Spravochnik prakticheskogo psihologa. Prikladnyie aspektyi sovremennoy psihologii. Terminyi, zakonyi, kontseptsii, metodyi : spravochnoe izdanie (Handbook of practical psychology. Applied aspects of modern psychology. Terms laws, concepts, and methods: reference book). Moskow, 1992. — [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.twirpx.com/file/15704.
21. *Karpenko L.* Kratkiy psihologicheskiy slovar (Brief psychological dictionary). Rostov-on-Don, 1998, 512 p.
22. *Kremen V.* Modernizatsiya osvity na novomu etapi informatyzatsii (Modernization of education on the new stage of informatization) // Information and telecommunication technologies in modern education: experience, problems, prospects : third international scientific and practical conference. Lviv, 2012, P. 3—8.
23. *Kupriyanov B.* Gipoteza kandidatskoy dissertatsii (o mnogoobrazii pedagogicheskih usloviy) (The hypothesis of the master's thesis (about the diversity of pedagogical conditions)) // Science and practice of the education and supplementary education. 2006, № 4, P. 100—108.
24. *Kupriyanov B., Dynina S.* Sovremennyie podhody k opredeleniyu suschnosti kategorii "pedagogicheskie usloviya" (Current approaches to the definition of the category of "pedagogical conditions") // Bulletin of Kostroma state Nekrasov University. 2001, № 2, P. 101—104.
25. *Lytvyn A.* Pedahohichni umovy informatyzatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v PTNZ budivelnoho profilyu (Pedagogical conditions of informatization of the educational process in the vocational school of a building profile) // Pedagogy and psychology of vocational education. 2010, № 5, P. 65—78.
26. *Manko V.* Dydaktychni umovy formuvannya u studentiv profesiyno-piznavalnoho interesu do spetsialnykh dystsyplin (Didactic conditions of the formation in students professional and educational interest to specific disciplines) // Sicialization of a personality : Proceedings of national pedagogical Dragomanov University. Kyiv, 2000, Issue 2, P. 153—161.
27. *Matiykiv I.* Psykholohichni umovy formuvannia profesiynoi kompetentnosti uchniv profesiyno-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv sfery obsluhovuvannya (Psychological conditions of the formation of professional competence of students of vocational schools of the service sector). Candidate's dissertation. Ivano-Frankivsk, 2008, 245 p.
28. *Kuzmina N., Grigoreva E., Yakunin V.* Metody sistemnogo pedagogicheskogo issledovaniya : ucheb. posobie (Methods of systematic pedagogical research : textbook). Moscow, 2002, 208 p.

29. *Mihaylova N.* Osnovy samoobrazovatelnoy deyatelnosti : posobie po kursu "Tehnologii i tehniki samoobrazovatelnoy deyatelnosti" dlya slushateley perepodgotovki spetsialnosti 1-080171 – Pedagogicheskaya deyatelnost spetsialistov (Basics of self-education activity : a guide for the course "Technology and techniques of self-education activity" for the students of additional training 1-080171 – Educational activity of specialists). Grodno, 2011. — [Electronic resource]. — Mode of access : http://edu.grsu.by/book_mihailova/index.php/uch-met-obespechenie-kursa/modul-6/67.html.
30. *Nayn A.* O metodologicheskom apparate dissertatsionnyih issledovaniy (On the methodological apparatus of dissertations) // Pedagogy, 1995, № 5, P. 44—49.
31. *Nayn A., Klyuev F.* Problemy razvitiya professionalnogo obrazovaniya : regionalnyiy aspekt (Problems of the development of vocational education: regional aspect). Chelyabinsk, 2008, 264 p.32. *Nefyodova M.* Psihologicheskie usloviya shkolnoy obrazovatelnoy sredy (Psychological conditions of the school learning environment) // Psychological and educational support of the educational process: theory and practice : regional proceedings. Issue 3. — [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.egpu.ru/lib/elib/Data/Content/128253450068125000/Default.aspx.
33. *Slastenin V., Isaev I., Shiyanov E.* Pedagogika : ucheb. posobie dlya stud. vyissh. ped. ucheb. zavedeniy (Pedagogy : textbook for students of higher education institutions). Moscow, 2002, 576 p.34. *Ziazyun I., Kramushchenko L., Kryvonos I.* Pedahohichna maisternist : pidruchnyk (Pedagogical skills: a textbook). Issue 2, Kyiv, 2004, 422 p.
35. *Podlasyiy I.* Pedagogika : ucheb. posobie dlya stud. vyissh. ped. ucheb. zavedeniy (Pedagogy : textbook for students of higher pedagogical education institutions). Moscow, 1996, 432 p.
36. *Podlasyiy I.* Pedagogika. Novyiy kurs : ucheb. dlya stud. ped. vuzov : v 2 kn. (Pedagogy. New course : : textbook for students of higher pedagogical education institutions : in two books). Moscow, 1999, Book 1 : General framework. The learning process. 576 p.
37. *Polonskiy V.* M. Slovar po obrazovaniyu i pedagogike (Dictionary of education and pedagogy). Moscow, 2004, 512 p.
38. *Rubinshteyn S.* Problemyi obschey psihologii (Problems of general psychology). Moscow, 1973, 424 p.
39. *Hutorskoy A.* Sovremennaya didaktika : uchebnik [dlya vuzov] (Modern didactics: a textbook for universities). St. Petersburg, 2001, 544 p.
40. *Fedorova O.* Nekotoryie voprosyi aktivizatsii uchaschihsya v protsesse teoreticheskogo i proizvodstvennogo obucheniya (Some issues concerning the activization of pupils in the process of theoretical and industrial training). Moscow, 1970, 301 p.
41. Filosofskaya entsiklopediya (Encyclopedia of Philosophy). — [Electronic resource]. — Mode of access : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/7523.
42. Filosofskiy slovar (Philosophical dictionary) // Online encyclopedia of philosophical terms. — [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.onlinedics.ru/slovar/fil/u/uslovie.html.
43. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar (Encyclopedic dictionary of philosophy). Moscow, 1983, 840 p.
44. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar (Encyclopedic dictionary of philosophy). Moscow, 2005, 576 p. — [Electronic resource]. — Mode of access : http://uchebalegko.ru/v7717.
45. *Yutsevich Yu.* Pedagogicheskoe obosnovanie soderzhaniya vokalnoy podgotovki uchaschihsya peduchilisch (Pedagogical rationale for the content of vocal training pedagogical schools students). Candidate's dissertation. Kyiv, 1985, 230 p.
46. *Yakovlev E., Yakovleva N.* Pedagogicheskaya kontseptsiya : metodologicheskie aspektyi postroeniya (Pedagogical concept: methodological aspects of building). Moscow, 2006, 239 p.
47. *Yakovleva N.* Teoriya i praktika podgotovki buduschego uchitelya k tvorcheskomu resheniyu vospitatelnyih zadach (Theory and practice of future teacher preparing for creative solution of educational problems). Doctoral dissertation. Chelyabinsk, 1992, 402 p.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2013

А. Литвин, О. Мацейко

Методологические основы понятия "педагогические условия"

Статья посвящена детальному исследованию научного термина "педагогические условия". На основе сравнительного анализа различных аспектов понятий "условия" и "педагогические условия" проанализированы современные подходы к их содержанию, уточнены роль и место в методологии психолого-педагогических исследований, определены их важнейшие особенности. Педагогические условия рассматриваются как компонент педагогической системы, отражающий возможности повышения качества образовательной подготовки личности и эффективности учебно-воспитательного процесса. Цель их обоснования состоит в апробации и широкой реализации в образовательной практике разработанных, экспериментально проверенных и должным образом скорректированных психолого-педагогических инноваций. Авторы считают педагогические условия важной категорией дидактики, которая отражает совокупность специально спроектированных процедур (мероприятий) относительно учебного заведения (учебно-методического обеспечения, педагогического коллектива, субъектов обучения) и его окружения (материально-пространственной и информационно-образовательной среды), которые влияют на содержательный и процессуальный аспекты учебно-воспитательного процесса, способствуют надлежащей реализации инновационных дидактических закономерностей и принципов обучения, эффективному функционированию и развитию образовательной системы, гарантируют высокое качество подготовки и всестороннее развитие личностных качеств субъектов обучения.

Ключевые слова: методологические основы, объективные (внешние и внутренние) и субъективные условия, оптимизация обучения, образовательные инновации, педагогические условия, факторы.

A. Lytvyn, O. Matseiko

Methodological Principles of the Notion of "Pedagogical Conditions"

The research of the scientific term "pedagogical conditions" is under consideration in the article. On the basis of the comparative multi-aspect analysis of the notions of "conditions" and "pedagogical conditions" the authors analyse modern approaches and the contents, specify the role and place in the methodology of psychological and pedagogical researches, defines their main characteristic features. Pedagogical conditions are regarded to be the component of pedagogical system that reflect possibilities of increasing the quality of individual training and the effectiveness of the educational process. Their substantiation is aimed at testing and broad implementation of developed, experimentally tested and properly adjusted psychological and pedagogical innovations into the educational practice. The authors consider pedagogical conditions to be important category of didactics, that reflects the totality of specifically oriented procedures (activities) concerning educational institution (training and methodological support, teachers, subjects of education) and its surroundings (material and spatial, as well as informational and educational environment) that affect the substantive and procedural aspects of the educational process, contribute to the proper implementation of innovative didactic regularities and principles of education, effective functioning and development of the educational system, guarantee the high quality of training and the balanced growth of personal qualities of the subjects of study.

Key words: methodological principles, objective (external, internal) and subjective conditions, study optimization, educational innovations, pedagogical conditions, factors.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Л. О. Хомич